

Njemačke diskusije o ratu 1991.-1992. Jedna skica

DUNJA MELČIĆ

Frankfurt na Majni, Savezna Republika Njemačka

Autorica daje pregled gledišta njemačke javnosti na rat u Hrvatskoj 1991.-1992. iz subjektivne perspektive. Budući da je i sama u toj javnosti na različite načine sudjelovala izabrala je prikaz nekih segmenata javnog mnijenja koje smatra tipičnim ili važnim – kao što je kratki pregled znanstvenog istraživanja jugoistočne povijesti na njemačkom jeziku.

Ključne riječi: Hrvatska, Jugoslavija, Njemačka, njemački mediji, njemačka historiografija, rat u Hrvatskoj 1991.

Kad je u politički već potpuno raspalio Jugoslaviji počeo manifestni rat, njemačka je javnost isprva s nevjericom i iznenađenjem pratila te događaje. To raspoloženje je možda najbolje opisao tadašnji ministar vanjskih poslova Hans-Dietrich Genscher kada je napad na Sloveniju komentirao rečenicom „JNA je uhvatio amok.“ Samo trenutačnim ludilom moglo se objasniti da nakon pada Zida jedna armija zračnim napadima na građane i institucije vlastite zemlje reagira na demokratske političke odluke. Zatim su slike nasilja počele stizati iz Hrvatske, snimke prognanika iz sela i gradića, snimke bombardiranih gradova te s hrvatskih ratišta. Odnosno, njemački programi su nakon šoka u Sloveniji počeli preuzimati dokumentacijski, slikovni materijal HRT-a te se manje oslanjali na materijal iz Beograda. Sve veći broj medija postaje oprezan i pri preuzimanju agencijskih vijesti TANJUG-a. U javnosti raste zanimanje za događaje i dolazi do promjene o pitanju priznavanja Hrvatske i Slovenije kao novonastalih država. Moja pretpostavka je – koju nisam mogla sustavnim istraživanjem provjeriti, nego ostaje na razini dojma – da je to (zapravo kratkotrajno) fokusiranje velikih televizijskih kuća na događaje u napadnutoj Hrvatskoj i djelomično preuzimanje slikovnog materijala hrvatskih kamera prouzročilo žestoke napade na Njemačku iz inozemstva koja je označena kao pristrana u sukobu.¹ Dakle, pretpostavka se odnosi na medijsku razliku u pre-

¹ Tada veliki mediji – ARD i ZDF – još nemaju posebne ekipe i reportere na terenu, ako se dobro sjećam, a onda (mislim tek nakon početka rata u BiH) ARD osniva svoj studio za jugoistočnu Europu u Beču; uostalom BBC i druge engleske postaje počinju sustavnije pokrivati rat tek negdje nakon bombardiranja Dubrovnika – ako se ne varam. Tada u Frankfurtu još nismo bili dovoljno umreženi, te su moj glavni izvor inozemnih informacija bili pisani medi-

nošenju početka rata u Njemačkoj u usporedbi, recimo, s Francuskom, Engleskom, Nizozemskom i nekih drugih zapadnih zemalja. Naravno, i u njemačku javnost i dalje pristižu vijesti u TANJUG-ovoj odnosno prosrpskoj obradi, ali u njoj je na početku rata bio učinjen puno snažniji odmak od srpske propagande koja je isticala i dalje jugoslavensku orijentaciju. Treba znati kako se najbitniji, najučinkovitiji dio te propagande sastojao u sprječavanju informacija. Potresne slike prognanika koje postaju sve češće na ekranima u mnogih su izazvale sućut koja se u Nijemaca pretvara u konkretnu akciju raznih vrsta pružanja i skupljanja pomoći. Tako je nastala fama o navodnoj njemačkoj simpatiji za Hrvatsku. O njoj se zaista moglo govoriti samo vezano uz ono što zovemo „običan narod“. Međutim, mnogi istaknuti i manje istaknuti intelektualci, političari i grupe u strankama i izvan njih žestoko su se okomili na tu tobože prohrvatsku propagandu.² Tu je ostala zanemarena vrlo važna činjenica da je propaganda izgledna samo pod određenim okolnostima, tj. u situacijama u kojima je publika sklona nasjesti na njezine manipulacije. Postojanje takvog afiniteta u njemačkoj publici za tobože prohrvatsku propagandu u to vrijeme može se slobodno isključiti.³ Uostalom, to razdoblje koje bismo mogli uvjetno nazvati razdobljem određene simpatije prema žrtvi ubrzo jenjava. Njemačkoj javnosti, naime, razvoj situacije postaje sve zamršeniji, posebno nakon izbija-

ji; i slavni Martin BELL je za mene ime autora knjige *In Harm's Way. Reflections of a War-Zone Thug*, London 1995, a ne TV-reporter. Uostalom, sveprisutnost CNN-a počinje tek nakon rata u Hrvatskoj, iako se proslavio ekskluzivnim izvještajima u Prvome baljevskom ratu (1990). Zapažanja koja iznosim potiču iz mog iskustva kao nekoga tko već gotovo dva desetljeća (su) djeluje u njemačkoj javnosti, a nisu proizvod nekog sustavnog istraživanja. Osim toga: iako je u Njemačkoj objavljena nepregledna masa istraživanja o medijima, aspekti kojima se ovdje bavim – koliko mi je poznato – nisu predmet niti jednog od tih istraživanja.

² Od političara je posebno – sad već pokojni – Peter Glotz (SDP) zastupao tezu kako su njemački mediji jednostrani, jer ističu patnju na hrvatskoj i poslije bosanskoj strani, a zapostavljaju žrtve na srpskoj strani. Još i danas se o propagandi vezano uz događaje u bivšoj Jugoslaviji i ratu govori najčešće kao o „antisrpskoj“ propagandi zapadnih medija; ta omiljena tema austrijskog pisca Petra Handkea nema nikakvog pokrića u činjenicama niti u tobožnjim sklonostima novinarskog ceha. U Njemačkoj taj rat oko istine u medijima nikad nije dosegnuo onu razinu da završi pred sudom kao u Velikoj Britaniji.

³ I u engleskoj i francuskoj javnosti bilo je rasprostranjeno mnijenje o posebnoj sklonosti Njemačke prema Hrvatskoj (osnaženo nakon priznavanja međunarodnog subjektiviteta koje se bez ikakvih argumenata smatralo preuranjenim), a bilo je i pokušaja objašnjenja (npr. James Gow i Jacques Rupnik) tog poteza u velikom broju hrvatskih gastarbeitera. To je pogrešna ocjena: prvo, stranaca srpskog podrijetla u Njemačkoj ima više od onih hrvatskog, iako tek neznatno više; drugo, do rata odnosno raspada Jugoslavije prosječni Nijemci nisu baš razlikovali „jugose“ prema nacionalnostima. Relevantna razlika postoji samo u katoličkim regijama (npr. Nord-Rhein-Westfalen) odnosno među katolicima. Naravno kad je počelo bombardiranje i klanje po Hrvatskoj, hrvatski aktivisti i organizacije u Njemačkoj mogle su mobilizirati prilične mase na prosvjede, uostalom vrlo često zajedno s kosovskim emigrantskim udrugama, a dobili su i potporu od raznih političkih stranaka i organizacija za ljudska prava. Što se tiče teza o njemačkoj tobože prenatrpanoj politici usp. temeljite studije koje pokazuju njihovu neodrživost: Michael LIBAL, *Limits of Persuasion. Germany and the Yugoslav Crisis, 1991-1992*, Westport, Connecticut London 1997, S. 43; vgl. K. P. ZEITLER, *Deutschlands Rolle bei der völkerrechtlichen Anerkennung der Republik Kroatien unter besonderer Berücksichtigung des deutschen Außenministers Genscher*, Marburg 2000; vidi moju recenziju Genscherovih memoara: „Biti političar“, *Erasmus* XIX, 1997., 87.-92.

nja rata u Bosni i Hercegovini, a posebice nakon zahuktavanja sukoba između bosanskih Hrvata i Bošnjaka. U onim segmentima društva gdje su postojale simpatije za Hrvatsku bile su poglavito nošene ljudskom solidarnošću, bile su humanističke i prilično apolitičke naravi. Politički razlozi raspada i motivi državnog osamostaljenja u tim krugovima su malo koga zanimali.

Ipak, rat u Hrvatskoj je postao žarišnom temom nebrojenih foruma, tribina, televizijskih diskusija – a intenzitet raspravljanja i svađa se povećao za najmanje sto posto nakon širenja rata na Bosnu i Hercegovinu. Njemačka politika tada, a posebno ministar vanjskih poslova Genscher su prvi shvatili kako je državna zajednica čiji je glavni grad bio Beograd neodrživa, a možda je njemačka diplomacija bila tek prva koja nije htjela ignorirati i prešutiti tu dijagnozu. U svakom slučaju, ne treba zaboraviti da se upravo njemačka diplomacija zalagala za prijedlog tromjesečnog moratorija na nezavisnost Slovenije i Hrvatske što je bio potez koji se mogao tumačiti kao ohrabrujući čimbenik za vojnu agresiju na Hrvatsku. U mojoj interpretaciji rata ta se mogućnost razmatra, iako je jasno kako su motivi tog moratorija bili dobronamjerni i s suprotnim ciljem.⁴ Veliki dio njemačke intelektualne javnosti je slično kao u Francuskoj i Engleskoj osuđivao politiku međunarodnog priznavanja Hrvatske i Slovenije. I u mnogim uredništvima prevladavaju negativne reakcije na tu odluku njemačke, a zapravo europske diplomacije. Tadašnji savezni kancelar Helmut Kohl je na drugom programu javne televizije (ZDF) u božićnom intervjuu bio izložen žestokim napadima dvaju novinara i agresivnim pitanjima o razlozima njegove simpatije za Hrvatsku i vezama s tom zemljom, jer se ta odluka njima činila neshvatljivom. Bilo je očito da su Kohla ta pitanja i insinucije zaprepastili. Branio se da nema nikakve veze s Hrvatskom, pokazivao na nedvosmislen način da ga ta zemlja – zemljica, zapravo – uopće ne zanima. Bio je vođen u tom nastupu težnjom da ne ispadne pristran. Njegov potpuno apolitični pristup problemu izrazila je njegova rečenica kako je njemačko priznanje božićni poklon za Hrvatsku. Iz Hrvatske su neki na istoj razini apolitičke privatnosti odgovorili s: „Danke Deutschland.“

Kad je riječ o njemačkim reakcijama na rat u Hrvatskoj treba ipak razlikovati sljedeće: na jednoj strani područje znanosti, na drugoj masovne medije (a sklopu njih tiskane novine, časopise i elektroničke medije), na trećoj javne forume – stranačke i nestranačke, a na četvrtoj interne diskusije u političkim krugovima i diplomaciji o kojima još uvijek malo znamo. Bavit ću se u ovom tekstu samo s prva dva momenta.

⁴ Usp. moje priloge: “Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u univerzalno-historijskom kontekstu”, Hans-Georg FLECK/Igor GRAOVAC (ur.), *Dijalog povjesničara – istoričara*; vol. 8, 2004 i “Croatia’s Discourse about the Past and Some Problems of Croatian-Bosnian Understanding” in: *Croatia Since Independence*, (ured.) Sabrina RAMET, Konrad CLEWING, Reneo LUKIĆ, Oldenbourg München.

Njemačka historiografija jugoistočne Europe u vrtlogu rata

Historiografija jugoistočne Europe i druga znanstvena proučavanja tog područja na njemačkom jeziku su bez premca najbolji na svijetu. To se na tematiku rata u Hrvatskoj odrazilo: 1) u znatno manjem broju nekorektnih stručnih prikaza s nepromišljenim tezama o počecima i uzrocima rata nego u radovima i publikacijama na engleskome govornom području (i na francuskome)⁵ i 2) u prevladavajućem objektivnom i sistematičnom razmatranju političke situacije te uzroka i posljedica rata u stručnim publikacijama uz svu suzdržanost.

Zbog meni nepoznatih razloga njemački znanstvenici, eksperti za područje Balkana, rijetko su se pojavljivali u medijima odnosno emisijama koje su se bavile ratom i čini se da nisu imali velikog utjecaja na formiranje mnijenja i znanja u javnosti kao niti na političare odnosno na oblikovanje vanjske politike.⁶

⁵ Upečatljive kritike pogrešnih i tendencioznih prikaza rata i njegovih uzroka u Hrvatskoj i BiH na engleskom jeziku napisali su Sabrina Ramet, Jim Sadkovich, Brendan Simms i dr.: Sabrina RAMET, *Thinking about Yugoslavia. Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*, Cambridge 2005; James J. SADKOVICH, *The U.S. Media and Yugoslavia, 1991-1995* Westport CT 1998; Brendan SIMMS, *Unfinest Hour. Britain and the Destruction of Bosnia*, London 2001; usp. također: Daniele CONVERSI, "Moral Relativism and Equidistance in British Attitudes to the War in the Former Yugoslavia", *This Time We Knew. Western Responses to Genocide in Bosnia* (prired. Thomas CUSHMAN/Stjepan G. MESTROVIC), New York 1996.

Inače jedna od nepromišljenih teza glasi: „Croatia's Declaration of Independence on June 26, the day after Slovenia's, made war inevitable" iz pera američkog historičara ekonomije, John R. LAMPE, *Yugoslavia as History. Twice There was a Country*, 2000., 371. Britku kritičku recenziju te knjige napisao je M. Attila HOARE (vidi: <http://www.bosnia.org.uk/>). Naravno, i u francuskoj javnosti i znanosti ima iznimaka kao što je Paul GARDE, *Vie et mort de la Yougoslavie*, (Fayard) Paris 1992.

⁶ U sjećanju su mi ostali TV-nastupi vrhunskih eksperata Jensa Reutera, koji je danas direktor jednog centra za demokraciju i pomirenje u Solunu (Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe) i Wolfganga Höpkena, danas profesora u Berlinu (FU); prof. Reuter, albanolog i historičar koji se desetljećima bavio Kosovom – nekoliko puta – vrlo je decidirano i precizno argumentirano zastupao stajalište da je Beograd odgovoran za ratove, pri čemu se barem jednom dogodilo da voditelji dovedu neizravno u pitanje njegovu znanstvenu kompetenciju, ali ne svjesno niti s nekom zlom namjerom, nego valjda iz uvjerenja o nerazlučivim ulogama kombatenata u „balkanskim ratovima“ koju nikakva znanost ne može razriješiti; s prof. Höpkenom sam i bila jednom u nekoj emisiji (mislim na ZDF-u) iz koje sam izašla s definitivnim osjećajem uzaludnosti takvih pokušaja da se u razgovorima koje vode neki njemački novinari ili novinarke nešto na ispravan način objasni. Ne sjećam se pojedinosti ali se sjećam da je prof. Höpken vrlo racionalno i uvjerljivo govorio o povijesnim i političkim komponentama konflikta, a da ga je voditeljica gledala kao da je došao s nekog drugog planeta. Nakon dugo vremena i puno daljnjih sličnih iskustava došla sam do zaključka da dobar dio njemačkih novinara tog naraštaja, a i uopće intelektualaca, vanjskopolićka pitanja intimno razumiju samo onda kad ih mogu razvrstati u proamerička ili protuamerička stajališta, a za mnoge druge događaje izvan Njemačke su gluhi.

Ipak, u usporedbi s današnjom medijskom (ne)kulturom na njemačkoj televiziji, ti radioforumi i TV-forumi od prije 10-15 godina bi kvalitetom nalikovali posljediplomskim ispitima; danas „show“ kao neka šikara guši sve više intelektualnih, javnih prostora, pogotovo u vizualnim medijima u Njemačkoj.

Ipak, smatram korisnim dati ovdje kratki pregled te discipline u sklopu povijesne znanosti. Proučavanje jugoistoka Europe kao posebno područje povijesnih znanosti je novijeg datuma. Zapravo posebne ustanove vezane uz tu disciplinu na Zapadu postoje osim u Engleskoj jedino u Njemačkoj i Austriji.⁷ Znanstveno proučavanje jugoistočne Europe je počelo krajem 19. stoljeća kada je Akademija znanosti u Beču osnovala Komisiju za proučavanje balkanskog poluotoka.⁸ To proučavanje stoji od početka u bliskom dodiru s političkim odrednicama odnosno riječima jednog od doajena povijesne znanosti, emeritiranog Münchenskog profesora Edgar Hösch, „pobjedničkom ofenzivom Habsburgovaca u dunavskom prostoru s kraja 17. stoljeća dospjeli su [...] uz Mađare i slavenski narodi jugoistočne Europe sve snažnije u vidno polje učenjaka“.⁹ Poslije rata udareni su novi temelji proučavanju istočnoeuropske i jugoistočnoeuropske povijesti i suvremenosti u već etabliranim središtima u Berlinu i Münchenu, a te discipline su zajedno sa slavistikom pod hladnoratovskim okolnostima u Zapadnoj Njemačkoj upravo nabujale. Nakon pada Zida i raspada Sovjetskog Saveza, strateške odrednice njemačke vanjske politike izgledaju kao da su slijedile napatke vrtlara o izradi putića u vrtovima i stazica u zapuštenim perivojima.¹⁰ Nakon što za vrijeme rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini nije znala što bi počela s golemim potencijalima znanstvenog istraživanja tog područja, niti kako joj dobiveno znanje i iskustvo mogu pomoći u nalaženju adekvatnog odgovora na sigurnosne i strateške ugroze s Balkana, njemačka politika je krajem devedesetih odlučila drastično reducirati broj i opseg znanstvenih ustanova za proučavanje tog područja. Za vrijeme hladnog rata gotovo nije bilo sveučilišta u Zapadnoj Njemačkoj bez odsjeka za istočnoeuropsku povijest i filologiju; tako privilegiranu poziciju jugoistočnoeuropska znanost doduše nije imala, ali je zato ukinula mnoge institucije.

Tom reformom je najteže pogođen sam centar proučavanja europskog jugoistoka, naime Südost-Institut u Münchenu koji se bavio proučavanjem povijesti i sadašnjost tog područja jer je njegov odsjek za suvremene političke događaje početkom 2001. preseljen iz Münchena u Berlin u novoosnovanu

⁷ Pregled ove discipline i njene metodike daje Karl KASER, *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft. Eine Einführung*, Wien Köln 2002².

⁸ „Kommission für die historisch-archäologische und philologisch-ethnographische Durchforschung der Balkanhalbinsel“.

⁹ Edgar HÖSCH, *Geschichte der Balkanländer. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart*, München 2002⁴, 299. Povezanost s politikom odnosno imperijalnim interesom režima je bila izrazita i sasvim izravna u vrijeme nacizma; znanstveni instituti su bili osnivani u sklopu tzv. „Auslandswissenschaften“ za proučavanje protivnika („Gegnerforschung“) odnosno u bliskoj vezi s zloglasnom Heydrichovom SD (Sicherheitsdienst des Reichsführers SS“). Proučavanje historije discipline i njene tadašnje prožetosti nacističkim (rasističkim) duhom nalazi se tek na samim počecima, usp. zbornik radova: Mathias BEER, Gerhard SEEWANN (prir.), *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen*, München 2004.

¹⁰ Naravno da je ta nova vanjskopolitička bezazlenost predmet mnogih kritika; jedna od najupečatljivijih pozicija meni se čini ona umirovljenog generala Haralda Kujata, koji je bio generalni inspektor Bundeswehra i donedavno predsjednik vojnog odbora Nato (2002-2005), usp. „Zukunft der Bundeswehr“ u *Wehrtechnik*, Ausgabe II./2001. i intervju „Ich bin für den Aufbau der Raketen“, *Frankfurter Rundschau*, 24. 3. 2007.

Vladinu zakladu „Stiftung Wissenschaft und Politik“ kao znanstveno savjetovanište za pitanja internacionalne politike i sigurnosti, a tomu su slijedile višestruke negativne posljedice, rasparčavanje neprocjenjive biblioteke instituta, siromašenje i vjerojatno zamiranje nekih institutskih časopisa i edicija.

Za vrijeme jugoslavenske krize i posljedičnih ratova, znanstvenici ove discipline su jedina grupa koja je kontinuirano pratila te događaje odnosno njihovu „predigru“ i razvoj; u stručnim časopisima (i ponekoj knjizi) mogle su se naći analize krize jugoslavenskog „sistema“, bankrota ekonomije, neslobode medija odnosno njihovih malih pomaka i odmaka, represija na Kosovu, te krize ideologije, a i iscrpni pregledi konkretnih događaja kao uspon Miloševića, raspada SKJ, reakcija u drugim republikama i sl. No, naravno, znanosti se saстоje od proizvoda konkretnih i živih znanstvenika, a ovi uvijek imaju svoja stajališta i preferencije, s tim što – kao egzistencijalno obilježje znanosti uopće – u određenom vremenu postoje methodske i tematske preferencije, dakle neka vrsta znanstvenih moda.

Generalno, u poslijeratnoj povijesnoj znanosti prevladava sociološka tendencija i ta perspektiva omogućava niz epohalnih spoznaja struktura razvoja ljudskih društava u prošlosti. Sociologija je – više zbog ideoloških nego znanstvenih razloga – povezana s ignoriranjem lijevog totalitarizma i uopće zbilje u Istočnoj Europi odnosno socijalističkom bloku.¹¹ Taj veliki utjecaj teorija društva na historijske znanosti vjerojatno je imao i za one discipline koje su se bavile istočnom i jugoistočnom Europom ambivalentno značenje, posebno zbog toga što su te sociološke teorije bile eksplicite ili implicite kritički nastrojene prema političkim teorijama totalitarizma.

Vrijedno pažnje je i to da tom sociologiziranju povijesnih znanosti nije korespondirao neki približan utjecaj historije na društvene znanosti. Tako je njemačkim i uopće zapadnim sociolozima *povijesni pristup* društvenim fenomenima – najblaže rečeno – stran.

Jedan od fenomena koji je na razmeđu ovakvih znanstvenih nacrtava ostao zapostavljen je fenomen nacije i nacionalizma u njihovom povijesnom kontekstu. Zbog toga su u tom zapuštenom prostoru konstruktivističke teorije mogle dobiti tako veliki utjecaj, iako su one u teorijskom smislu prilično manjkave, a u primjeni na konkretnu zbilju ne daju tražene odgovore.¹²

¹¹ Vrlo poticajno je to izrazio u netom izašlom proljetnom broju njemačkog izdanja *Lettre International* (76) historičar Karl Schlögel u tekstu „Die Stalinmaschine“: „U *Dijalektici prosvjetiteljstva* Maxa Horkheimera i Theodora W. Adorna nema mjesta niti odgovarajućeg jezika za rusko iskustvo u 20. stoljeću“. Tu je vrsni ekspert za Rusiju odnosno bivši Sovjetski Savez jezgrovito iako pomalo slikovito naznačio najbitniji moment.

¹² Temeljitu kritiku konstruktivističkih tumačenja pojma nacije razrađuje: Caspar HIRSCHI, *Wettkampf der Nationen. Konstruktionen einer deutschen Ehrgemeinschaft an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*, Göttingen 2005. Češki historičar Miroslav HROCH pristupa fenomenu nacije na povijesni način; još 1968. je publicirao svoju teoriju o nacionalnim pokretima malih naroda Europe (*Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*, Praha 1968). U *Das Europa der Nationen. Die moderne Nationsbildung im europäischen Vergleich*, Göttingen 2003, on daje vrlo detaljan pregled novijih teorija nacionalizma pokušavajući u jednoj sintezi pomiriti različita polazišta i naznačujući moguće korekture konstruktivističke

Na toj – tek grubo skiciranoj – pozadini neka mi bude dopuštena sljedeća sažeta ocjena: materijal i znanje koje su sabrali istraživači i povjesničari na njemačkome govornom području u vrijeme rata u Hrvatskoj – kao i prije i poslije – svojom su kvalitetom i opsežnošću – ali i aktualnošću – bez premca. Također i podrobna proučavanja pojedinačnih fenomena i/ili aspekata nekih događaja i struktura te uopće metodička akribičnost i konzistentnost obilježavaju njemačko istraživanje jugoistočne Europe u puno većoj mjeri nego slična istraživanja na drugim jezicima, uključujući i južnoslavenske. Iako će se u zajednici tih znanstvenika najranije pojaviti pojedinci koji će shvatiti da je zajednička država Jugoslavija neodrživa, neće biti pogrešno ako se kaže da u njoj generalno za taj proces nije bilo razumijevanja. Razumijevanje – i u znanstvenika – uvijek se događa u sklopu nekoga neupitnog obzora na kojem se neke ideje i vrijednosti koje vrijede kao samorazumljive kritički ne raščlanjuju. Tako u radovima znanstvenika njemačkoga govornog područja možemo naći dobre analize čimbenika i okolnosti koje su vodile raspadu i onih koji su gurali u rat, ali i uvijek – barem između redaka – prisutnu odbojnost prema državnoj dezintegraciji. S tim problemom najbolje se nose oni autori koji shvaćaju bit srpskog „malog“ imperijalizma, kao Holm Sundhaussen. Generalno ostaje, ipak, nedostatak razumijevanja za političku bit federacije odnosno složenih država koji u njemačkoj znanosti možemo nazvati pretežnim. To je, zapravo, prilično čudno jer je Njemačka Savezna Republika u kojoj federalizam funkcionira na uzoran način. Još čudnije je kad znamo da je proučavanje konstitucije i mehanizama funkcioniranja složenih država uz Nizozemsku i Švicarsku u Njemačkoj (i naravno Austriji) na samom vrhu te grane teorija državnosti. Tako bi zapravo bio potreban tek jedan mali iskorak za razumijevanje kada jedna federalna država ne može funkcionirati, a to je čak i bez puno teorije evidentno: federacija ne može funkcionirati: a) bez demokracije i b) ukoliko se jedan federativni dio ponaša nasilnički i beskompromisno. Tu su se nalazili temeljni politički i političko-strukturalni razlozi raspada federacije, koje je i znanost u velikoj mjeri zapostavila.¹³

Nefunkcioniranje federacije kao sustava, nemogućnost njegova funkcioniranja zbog nedostatka najbitnijeg uvjeta – demokratskoga društvenog poretka – prethodilo je i historijski buđenju poslijesocijalističkog nacionalizma. Federacijski sustav – koji i nikad nije mogao na totalitarnim osnovama zaživjeti – nepopravljivo se i nepovratno raspao prije nego što je počela nacionalistička jagma za nasljedstvom, a ne obrnuto – kakvo je rasprostranjeno gledište, pa donekle i u znanosti. Posljedica toga je bilo i ostalo često nerazumijevanje da je federacija imala barem mogućnost reguliranog, strukturiranog razdvajanja umjesto kaotičnog raspada u ratu, razdvajanja sukladno federalnim jedini-

metode (Gellner i dr.) prema kojoj je „nacionalizam izvor nacije“. Usp. moj esej „Alter Nationalismus. Zur diskursgeschichtlichen Genealogie des Nationsbegriffs“, *Kommune* 2/2007 (<http://www.oeko-net.de/kommune/>).

¹³ Relevantna literatura o konsocijacijskom modelu države: Mirjana KASAPović, *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*, Zagreb 2005.

cama kao već postojećim semi-državama u njihovim granicama odnosno da je nasilna politika iz Beograda stala na put takvom razdvajanju, a ne nekom kaotičnom raspadu i tobože „građanskom ratu između etnija“, kakvo je bilo uobičajeno gledanje na te događaje na Zapadu pa i u Njemačkoj.¹⁴ Zbog zapostavljanja političkih uzroka raspada i zatim rata u Sloveniji i Hrvatskoj osnovna matrica tumačenja nalazi se u nacionalizmima. Ona se često upotrebljava vezano uz rat u Hrvatskoj, a to je bilo posebno potpomognuto Tuđmanovom i uopće hadezeovskom nacionalističkom slikom svijeta i odgovarajućom politikom, jer u nekom površnom pristupu problematici nastaje dojam kao da je Tuđmanov nacionalizam (i „separatizam“) izvor ili povod ratu. Ta perspektiva je, dakle, u početku prevladavala i na nju se moglo naići i u znanstvenim diskursima. Ona, ipak, u novijim radovima više nije tako prisutna.

Pri tomu treba istaknuti kako manje-više sva tematiziranja nacionalizma u južnoslavenskim narodima polaze od postulirane razlike između ideje, pojma nacije te nacionalizma velikih zapadnoeuropskih naroda i onoga malih naroda. Iako je nesporno da je objašnjavanjem posebnosti u genezi i funkciji nacionalnih diskursa i ideologija učinjen veliki doprinos razumijevanju tih fenomena na jugoistočnom prostoru,¹⁵ ipak se tu i tamo dobiva dojam neke mentalne predispozicije prema njima kao nekom posebnom tipu nacionalizma gotovo „domorodačkog“ karaktera.¹⁶ Ipak, u disciplini koju ovdje – na žalost tek vrlo ugrubo – prikazujem takve se mentalne predispozicije rijetko sreću ili najmanje naslućuju.¹⁷

Koncentriranje na paradigmatu nacionalnog omogućilo je lagani odmak od dublje analize političkih razloga rata. Što bi donosila jedna takva analiza? Ona bi – to je samorazumljivo i ne treba posebno dokazivati – upozorila na politički odgovorne snage i aktere na jednoznačan način, pa bi *eo ipso* stvorila dojam

¹⁴ Usp. moj prilog „Rückblick auf den Krieg im Lichte neuerer Veröffentlichungen und manche offene Fragen“ u Dunja Melčić (prir.), *Jugoslawien-Krieg. Handbuch zu Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen*, 2. izd. u tisku.

¹⁵ Ovdje imam u vidu izvrsne monografije i studije: Wolf Dietrich BEHSCHNITT, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830–1914. Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*, München 1980 (Südosteuropäische Arbeiten 74); Günter SCHÖDL, *Kroatische Nationalpolitik und „Jugoslawenstvo“: Studien zu nationaler Integration und regionaler Politik in Kroatien-Dalmatien am Beginn des 20. Jahrhunderts*, München 1990; Holm SUNDHAUSSEN, *Der Einfluss der herderschen Ideen auf Nationsbildung bei den Völkern der Habsburgermonarchie*, München 1973; ders., „Nation und Nationalstaat auf dem Balkan. Konzepte und Konsequenzen im 19. und 20. Jahrhundert“, in: Jürgen ELVERT (prir.), *Der Balkan. Eine europäische Krisenregion*, Wiesbaden 1997.

¹⁶ Stavila sam ovu riječ pod navodnike jer oznaka „domorodac“ ima diskriminacijsku valenciju koju naravno ne podržavam; jedno istraživanje povijesti imenovanja naroda, stranih kolektiva i onog kojeg se konstruira kao vlastiti počevši od srednjovjekovne europske povijesti do doba kolonizacije, otkrivanja drugih ljudi („divljaka“) i civilizacija bi – prema onomu što tek naslućujem – moglo donijeti neke pomake u razumijevanju virulentnih modernih pojmova nacije i nacionalizma.

¹⁷ Korisna kao protupredrasudna literatura je: Edgar HÖSCH, „Kulturgrenzen, gesellschaftliche Entwicklung und Raumstrukturen“, Cay LIENAU (prir.), *Raumstrukturen und Grenzen in Südosteuropa*, (32) München 2001; usp. moj esej „Versunkene Brücken. Islam in Europa: diskursgeschichtliche Ansätze“, *Kommune* 6/2006 (<http://www.oeko-net.de/kommune/>).

kako analitičar ili analitičarka staju na jednu stranu u sukobu. To je, naravno, nešto što se u njemačkoj politologiji, sociologiji i svim raznovrsnim disciplinama društvenih i duhovnih znanosti stalno događa, a što se jednostavno – zapravo benevolentno – može nazvati *razlikovanjem* između pokreta, pozicija i snaga koje se zalažu za demokraciju, vladavinu prava, ljudsko dostojanstvo i slobodu te onih koji sve to potiru i ugrožavaju. U ovom slučaju taj moment ostaje zanemaren u gotovo svim radovima o ratu u Hrvatskoj, jer autori žele izbjeći stvaranje dojma kako su pristrani, a iz perspektive koju nameće paradigma nacionalnog to bi moglo (ili čak moralo) označiti sklonost jednom narodu.¹⁸ Na znanstvenoj sceni je stoga u velikoj mjeri vladao oprez u oslikavanju rata i njegovih okolnosti – uz pojedinačne slučajeve otvorene simpatije za tadašnju srpsku poziciju¹⁹ odnosno manje ili više otvorene osude hrvatskog nacionalizma – zbog straha da bi se nekom izrazitom političkom tumačenju mogla pripisati simpatija za Hrvatsku.²⁰

Ove blago kritičke primjedbe odnose se na okvir koji nadilazi ovu znanost, dakle na metarazinu. One zbog toga ne pogađaju njezina dostignuća, a ovaj prikaz nije mjesto za diskusiju o tim pitanjima. Tako te primjedbe formuliraju nešto što je Hannah Arendt običavala kritizirati u svojih suvremenika: nedostatak političkog rasuđivanja u znanostima i hrabrost za iznošenje slobodnog i neovisnog stajališta. Uostalom, ove primjedbe vezane su uz rat u Hrvatskoj. Ratom u Bosni i Hercegovini dolazi i među znanstvenicima do veće diferen-

¹⁸ U politici to imamo u obliku ciničnog stajališta koji je zapisao emisar EZ-a u Hrvatskoj Henry Wynaendts u svojim sjećanjima, kako je, naime, „u njegove zadaće spadalo da se izbjegne bilo kakav dojam nekoga zajedničkog fronta između Hrvatske i EZ“ (citirano prema: nach K. P. ZEITLER, n. dj. (prim. 3).

¹⁹ Tomu je bio sklon istaknuti hamburški historičar Klaus-Detlev GROTHUSEN, koji je već početkom 90-ih umro; ipak treba imati u vidu da se tako „prosrpski“ stajalište miješalo s jugoslavenskim i tako kao i u mnogim drugim slučajevima ostao donekle maglovit. Međutim, Grothusen je stekao trajne zasluge svojim istraživanjima jugoistočne povijesti, između ostalog treba spomenuti njegovu ekselentnu studiju o nastanku i povijesti Zagreba: *Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts*, Wiesbaden 1967.

²⁰ Nasuprot tomu, otvorene simpatije za Srbe kao ugrožene manjine u Hrvatskoj nisu bile rijetkost – posebice je to upadalo u oči kod nekih austrijskih znanstvenih krugova, a prilično nedvosmisleno u gračkom sveučilišnom krugu. Zanimljiv je, pak, sljedeći rad: Hannes GRANDITS, Carolin LEUTLOFF, „Diskurse, Akteure, Gewalt – Betrachtungen am Beispiel der Krajina in Kroatien 1990/91“, in: Wolfgang HÖPKEN/Michael RIEKENBERG (prir.), *Politische und ethnische Gewalt in Südosteuropa und Lateinamerika*, Köln Weimar Wien, 2001., 227.-257. Autori, naime, polaze od razumijevanja i simpatije za pobunjene Srbe (i nekim zahtjevima) kao manjine u Hrvatskoj, da bi analizom došli do kritike njihovih postupaka, diskursa i strategija. A nečeg karakterističnog ima i u sljedećem: poslije neuspjelih pregovora u Rambouilletu nastala je fama kako je srpska delegacija bila izložena velikom pritisku da potpiše mirovni sporazum koji je od Srbije tobože zahtijevao da se odrekne svog suvereniteta; pojedinci iz gračkog kruga su toj fami nasjeli i dugo opravdavali srpsku odluku da prekine pregovore u Rambouilletu, a u skladu s tim su i vrednovali NATO-vu intervenciju na Kosovu: Karl KASER, „Die Friedensverhandlungen in Rambouillet und Paris. Die Fragen der Souveränität Jugoslawiens und der Unabhängigkeit für Kosovo“, *Südosteuropa. Zs. für Gegenwartforschung* 1.-2. (2000.), 49., 51.-67.; također u srpskom prijevodu (meni nedostupno): „Pregovori u Rambujeu i Parizu: Pitanje o suverenitetu Jugoslavije i nezavisnosti Kosova“, *Teme Srpske politike*, prir. A. Fatić, Beograd 2000., 39.-56.

cijacije.²¹ Ona postaje sasvim izrazita za vrijeme intervencije NATO-a na Kosovu. Mnogi će reći kako je jednostavan razlog tomu što je Njemačka u tom zračnom ratu kao članica NATO-a i sama postala strana u ratu. To bi, ipak, bio tek jednodimenzionalni odgovor, iako je točno da je u zemlji bila potrebna političko-retorička borba da se dođe do konsenzusa oko napada na Srbiju, a ta borba je polarizirala i intelektualce pa i znanstvenike naše discipline. Političari od kojih su neki – kao tadašnji ministar vanjskih poslova Joschka Fischer – prema vlastitom priznanju tek nakon masakra u Srebrenici prepoznali koja strana vodi rat u BiH, promijenili su retoriku i najedanput im je sve postalo jednoznačno. Ministar obrane Rudolf Scharping je u demagoške svrhe potegnuo čak za usporedbama s holokaustom! Spomenimo i to da je i Bill Clinton najavljujući neposredno predstojeće bombardiranje SR Jugoslavije u jednom briljantnom govoru iznio cijelu kronologiju Miloševićeva ratovanja i precizno opisao agresivnu strategiju Beograda prema drugim republikama odnosno državama. Tako se iz demagoško-retoričkih razloga u svrhu uvjerljivog opravdanja vojne intervencije protiv Miloševićevog nasilja na Kosovu prvi puta ne trenutak pojavila istina o agresiji na Hrvatsku – *live* – na svim svjetskim TV-programima. A to je bio i posljednji put. Ipak, to na znanstvenike ne mora utjecati – može, a ne mora. Činjenica je, ipak, da mnogi njemački – i ne samo njemački – znanstvenici za vrijeme rata zbog Kosova vrlo jasno zauzimaju stajališta i opredjeljuju se za “strane u sukobu”, a to u ovom slučaju znači da svojim znanjem pridonose razumijevanju konflikta, uzroka i posljedica te historijskog konteksta i svrstavaju ga na toj osnovi u politički koordinatni sustav.²² Nizom priloga i radova berlinski historičar Holm Sundhaussen jasno je iznio pogubnu šovinističku politiku Beograda prema Albancima, njezine ideološke, mitomanske historijske korijene u srpskom nacionalizmu koji postojano tradira svoju isključivu “perceptivnu shemu” (*das tradierte Wahrnehmungsmuster*).²³ U svakom slučaju može se reći kako se Sundhaussen, polazeći od historijsko-znanstvene analize, ne libi vrijednosne političke ocjene te tako o “albansko-srpskom” konfliktu donosi vrijednosne sudove,²⁴ koji ne dovode u pitanje toč-

²¹ Međutim, iz knjige o ratu u BiH koja se najviše upotrebljava i hvali: Marie-Janine CALIC, *Der Krieg in Bosnien-Herzegowina. Ursachen – Konfliktstrukturen – Internationale Lösungsversuche*, Frankfurt a. M. 1995, čitatelji teško mogu shvatiti tko zbog čega vodi rat u BiH i to već zbog toga što se, recimo Milošević, gotovo uopće ne spominje (knjiga, prvo izdanje, nema registra!), ali se raspravlja o strukturama nasilja i onda je najedanput došlo do rata u Bosni i uz to još i do „etničkog čišćenja“ itd. Nasuprot tomu, od mnogih priloga koje sam napisala na temu rata protiv Bosne i Hercegovine, navodim samo jedan naslov: „Die Rhetorik des ‚Bürgerkriegs‘. Bosnien, Ruanda und Enzensbergers ‚Ansichtskarte‘“, *die tageszeitung*, 16. 05. 1994; usp. također Herta Müller, „Mjesto gdje ljudi više neće obitavati“, *Vijenac* (19/II), 15. rujna 1994. (u mom prijevodu).

²² Usp. zbornik radova: Konrad CLEWING, Jens REUTER, *Der Kosovo-Konflikt. Ursachen – Akteure – Verlauf*, München 2000.

²³ Usp. Holm SUNDHAUSSEN, „Kriegserinnerung als Gesamtkunstwerk und Tatmotiv: Sechshundertzehn Jahre Kosovo-Krieg (1389-1999)“, u: Dietrich BEYRAU, *Der Krieg in religiösen und nationalen Deutungen der Neuzeit*, Berlin 2001., 11.-40.

²⁴ Uoči početka bombardiranja 23. ožujka 1999. su Zeleni – koji su bili sasvim izvan sebe jer su, kao veliki pacifisti, morali kao koalicijski partneri u Vladi podržati savezničku politiku protiv

nost znanstvenih analiza i istraživanja. Slične sudove odnosno vrednovanja političkih snaga, pozicija i težnji u ratu protiv Hrvatske u sklopu zajednice znanstvenika gotovo nitko nije javno izricao; i tako niti u diskusijama za vrijeme rata u Hrvatskoj nitko nije nedvosmisleno kritizirao i osuđivao srpsku politiku. Svaka kritika na Miloševićevu adresu odmah je bila nadopunjena, a zapravo relativizirana kritikom Tuđmana i hrvatskog nacionalizma. Iako se stajalište prema Miloševiću djelomično promijenilo nakon početka rata odnosno masovnog ubijanja u BiH, ipak je često relativizirano isticanjem Tuđmanova sudioništva. Time se odustalo od potrebnog diferenciranja između uloga koje su njih dvojica igrali u susjednoj zemlji, uzroka i posljedica te razmjera; jer kako god tko ocijenio štetne posljedice Tuđmanove politike u BiH-u, one su nemjerljive s uništavajućim ratom, masovnim protjerivanjem, ubijanjem i genocidom vođenim iz Miloševićeva kabineta. Uostalom, Tuđmanova politika nije bila samo štetna za BiH. Nedostatak političkog rasuđivanja i preciznog diferenciranja vezanog uz rat u Hrvatskoj 1991. tako se nepovoljno reflektirao i na ocjene sukoba u BiH.

Sažeto se može reći da je znanost na njemačkom jeziku pridonijela istini o ratu u Hrvatskoj, ali je i ostala u velikoj mjeri materijal bez primjerene interpretacije i potrebnog političkog rasuđivanja.²⁵

Beograda – sazvali jednu konferenciju na koju je bio pozvan Sundhaussen (i moja malenkost); tada je Sundhaussen u najboljem maniru politički angažiranog intelektualca (prepričavam) podupirao intervenciju i pomoć Kosovarima – a riječ je bila naravno o situaciji u kojoj je Njemačka kao odgovorna nacija međunarodne zajednice trebala djelovati – time što je angažirano preispitivao zastarjele osnove UN-a upućujući na nužnost reformiranja te najviše svjetske institucije, kako više ne bi bilo sprječavanja ovakvih humanitarnih intervencija kao što je bila predstojeća uz pomoć nekih privilegiranih prava veta. (Zapravo, problematika je i danas još aktualna, kad Rusija izigrava svjetsku silu sprječavajući Ahtisaarijev plan o konačnoj neovisnosti Kosova.)

²⁵ To ne treba shvatiti kao neko umanjivanje, a pogotovo se tadašnje stanje iz današnje perspektive može činiti upravo idealnim. Naime, nakon što je „reformiran“ odnosno *rasformiran* Südosteuropa-Institut u Münchenu, kako sam spomenula, i zasnovana Vladina zaklada za internacionalnu politiku u kojoj su se smjestili i savjetnici za „Balkan“, može se reći da je ipak za njemačku vanjsku politiku bilo bolje kada nije imala znanstvene savjetnike, barem što se tiče njezine strategije prema Hrvatskoj i Srbiji. O tome da nakon Hansa Dietricha Genschera njemačka diplomacija ne raspolaže političarom sličnog formata da i ne govorimo. Unatrag nekoliko godina EU i Njemačka vode ponovno jednu katastrofalnu politiku prema Srbiji, koja zaista podsjeća na ono razdoblje pogrešaka međunarodne zajednice prema ratovima u Hrvatskoj i BiH, koje su poslije i sami akteri priznali – iako dosta neodređeno – politiku koja sve očitiše sa svoje strane cementira nazadnjačku poziciju snaga u postdindičevoj Srbiji koje se, doduše, nazivaju demokratskima ali ne zadovoljavaju elementarne uvjete tog naziva. (Neku tobože „križu“ oko Kosova ne smatram primjerom nekoga pritiska na Srbiju; Kosovo kao od Srbije neovisan entitet je odavno gotova stvar. „Križa“ postoji samo na strani prevladavajućih nacionalističkih snaga u Srbiji, a to umišljeno i potpuno nerealno viđenje su te snage u toj mjeri mogle zadržati upravo zbog stalne popustljivosti međunarodne zajednice.) Tko malo prouči internetsku stranicu tog instituta: <http://www.swp-berlin.org/de/> može otkriti da već i naslovi projekata kojima se bave istraživačke grupe za područje tzv. Zapadnog Balkana tako harmonično koreliraju s vanjskopolitičkom realnošću oličenom u nakaradnim potezima EU-predstavnika za vanjsku politiku Javiera Solane da izgledaju kao njezina teorijska pozadina. Nešto od toga može biti tek koincidencija, ali ne baš sve. Više od koincidencije meni se barem čini da jedan strateški cilj Odsjeka za vanjsku politiku i sigurnost glasi: „Serbien als zentraler Akteur im Westbalkan: innen- und außenpolitische Perspektiven“, a da je istovremeno suradnik u tom odsjeku bivši novinar i

Mediji i intelektualna javnost

Hrvatska bez jugoslavenskog konteksta kako dolazi u obzor njemačke javnosti nakon raspada Jugoslavije te početkom rata se percipira – gotovo nužno – u negativnom historijskom sklopu, naime onom iz 2. svjetskog rata, dakle kao Hitlerova saveznica, država stvorena njegovom voljom, predvođena zloglasnim „poglavnikom“ Pavelićem, tvorevina notorna po ustaškim zlodjelima. To ne znači da se postjugoslavenska demokratska Hrvatska u medijima izjednačavala s NDH; ona jednostavno nije bila dovoljno prepoznatljiva kao moderna post-socijalistička republika – kao uostalom niti Slovenija – koja teži državnosti i suverenosti iz racionalnih, ekonomskih i demokratskih razloga – o slobodi da i ne govorimo.

U istom kontekstu valja spomenuti da niti Franjo Tuđman nije bio doživljen kao neki (bivši) disident, nego je otpočetak krize te naravno u sklopu prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj bio predstavljen kao tvrdokorni nacionalist i shvaćen kao opasnost. Većina medija ne dovodi međutim u pitanje da je Hrvatska (kao i Slovenija) krenula demokratskim putem, ali u prilozi-
ma o historijskoj pozadini rata podsjeća se obilatno i gotovo bez iznimke na to mračno razdoblje, pri čemu su redovite bile greške tipične za beogradsku historiografsko-nacionalističku radionicu. Tako je medijska slika Hrvatske već iz strukturalnih razloga opterećena prošlošću i stoga je svaka i samo nespretna izjava hrvatskih političara s tom prošlošću u vezi ostavljala puno negativniji dojam nego što su si ovi vjerojatno mogli zamisliti. Njemačka javnost u vezi s nacističkom prošlošću jednostavno ne trpi nikakve nespretnosti i političari su u Njemačkoj gubili pozicije već samo kad nisu pogodili pravi ton u svojim govorima.²⁶ Izjave Franje Tuđmana i nekih drugih HDZ-političara bile su kolportirane putem novinskih agencija u javnost ili direktno nekim gremijima savezne ili pokrajinskih vlada odnosno u kabinete istaknutih političara – u

urednik NIN-a Dušan Reljić. To sve može biti tema za sebe; i bez dubinskih istraživanja nameće se ipak paralela: kako su EZ i međunarodna zajednica uopće početkom 90-ih hinili da ne znaju tko je agresor, tako se sada EU pod vodstvom Solane – a kao što se nazire i trenutačne predsjedateljice Unije, Angele Merkel – pretvara kako ne vidi da je Srbija s ovom ekipom na vlasti u nepremostivom civilizacijskom (demokratskom) i ekonomskom glibu, pa joj daruje perspektivu vodećeg aktera tzv. Zapadnog Balkana, a to *eo ipso* te sasvim nedvosmisleno i *realiter* znači da apsolutno ignorira Hrvatsku, koja kao tobože vodi pregovore o članstvu u EU. Međutim, ovaj put ta je nepromišljena politika pogubnija za Srbiju nego za Hrvatsku, kao što je to bilo 90-ih. Usp. moj prilog „Srbija i Evropa. Zamke ‚realpolitike““, *Ekonomist magazin* (351), 12. februar 2007 (<http://www.ekonomist.co.yu>). Može li se reći da u tome sudjeluje i znanost?

²⁶ Najpoznatiji takav slučaj je svakako Philipp Jenninger, kojem kao predsjedniku Bundestaga u govoru koji je držao u povodu 50. godišnjice pogroma u studenome (1938.) nije uspio podesiti ton pri opisivanju masovnog raspoloženja Nijemaca tridesetih godina koje je omogućilo prihvaćanje nacističke ideologije tako da slušateljima bude jednoznačno jasno da on to ne misli na neki opravdavajući način, pa je u Bundestagu među publikom došlo do negodovanja i prosvjeda, poslije čega je Jenninger sljedećeg dana (11. studenog 1988.) dao ostavku.

kojoj formi su one stizale nije naravno bilo predmet neke debate.²⁷ Otvoreni proustaški ili neoustaški komentari i stajališta iz Hrvatske ili iz emigrantskih krugova u Njemačkoj djelovali su još poraznije.²⁸ U prilog njemačkoj javnosti odnosno njezinoj političkoj zrelosti govori da su aktualni događaji bili u prvom planu i da su ljudi prosuđivali situaciju na osnovi toga – dakle, očitog terora nad stanovništvom, bombardiranja Dubrovnika, uništavanja Vukovara – a ne iz ugla nekih povijesnih hipoteza, i zato je i spremnost na pomoć bila tako velika.

Drugi važan aspekt je postulirani karakter rata – „postuliran“ jer jednostavno vrijedi, nitko ga ne dovodi u pitanje – naime, kao rat između naroda, iako se taj „poopćeni“ izraz nije upotrebljavao. Taj pojam rata je prisutan posvuda, obično u formi konkretnih nacionalnih imena – rat između Srba i Hrvata ili Muslimana – odnosno u malo apstraktnijoj, po posljednjoj izražajnoj modi danas, između etnija ili etničkih grupa.

Takav pristup je bio posebno uočljiv u elektroničkim medijima jer je u njima najviše prisutna tendencija pojednostavljenja jezika, a s druge strane u njima vlada najveća konfuzija, vjerojatno zbog brzine medija i goleme količine informacija. Urednicima različitih programa na radiju i televiziji – kao *live* medija – najobjavljeniji pristup problematici bilo je sučeljavanje sugovornika različitih konfliktnih strana. A kako su konfliktnim stranama većina urednika, novinara i uopće tvoraca javnog mnijenja smatrali *narode* odnosno „Hrvate“ i „Srbe“, tako su time već unaprijed određene uloge sugovornika, jer onaj tko je podrijetlom iz Hrvatske, prema njihovu mišljenju i prema očekivanju publike, neka je vrsta zastupnika „hrvatske strane“, a analogno tome srpski sugovornik zastupa „srpsku stranu“. A onda se i sve što pojedinac kaže shvaća kao nacionalno pristrano. Iznimkom se može smatrati kada se u takvim situacijama govorilo o političkim uzrocima sukoba. A i tada moderator i voditelj razgovora sve dijele prema etničkim razdjelnicama. Unaprijed biva tako isključena mogućnost shvaćanja konflikta iz njegovih političkih pobuda – ako bi netko govorio o klupku moći oko Miloševića i pokazivao koji politički, vlastodržački i ideološki interesi vode u rat, onda se takav diskurs nije prihvaćao kao analiza,

²⁷ Za njemačke političare koji su tada podržavali hrvatske zahtjeve i solidarizirali se s Hrvatskom nakon napada na Dubrovnik, razaranja i pada Vukovara stoga je bilo obligatno da se distanciraju od takvih izjava hrvatskih političara, da ne bi netko pomislio kako i oni misle da je dobro ne imati „srpsku ili židovsku ženu“. U tom smislu je hessenski visoko pozicionirani SPD-političar Karsten Voigt svoju potporu Hrvatskoj u njezinim političkim nastojanjima garnirao upozorenjima kako se ne smije govoriti ovo ili ono i što je hrvatskim političarima neprihvatljivo. (Ovo iznosim prema sjećanju s raznih prosvjeda i političkih skupova kojih je tada bilo u velikom broju; posebno upečatljiv je bio veliki skup potpore Hrvatskoj, mislim pred kraj 1991., u središtu Frankfurta, na kojem je bilo puno govornika, između ostalog Karsten Voigt; nisam o tim događajima vodila neku evidenciju, a ne znam je li netko drugi; ukratko, bez pisane kronologije teško je sjetiti se je li neki skup bio potpora Hrvatskoj ili već i napadnutoj BiH.)

²⁸ Lijeve časopisi i druge publikacije su inzistirali na tim elementima u hrvatskoj politici i nastojali stvoriti dojam kontinuiteta između NDH (i nacističke Njemačke) s postsocijalističkom Hrvatskom. Takvih publikacija je bilo puno (nisam ih akribično pratila niti imam pregled), ali su u svom djelovanju ostale ograničene na male krugove, zapravo dogmatske lijeve sekte, koje su zastupale prosrpsku, točnije promiloševićku poziciju.

nego bi dobio etiketu “antisrpski”. Ta etnička i bitno protupolitička vizura vlada i do danas u njemačkoj percepciji tih prostora.

U tiskanim medijima je postojala velika kvalitativna razlika između najistaknutijih nadregionalnih dnevnika i časopisa. Najkorektnije i najiscrpnije su izvještavali dnevnik *FAZ* i *NZZ*. Značajno mjesto u ovom kontekstu pripadalo je berlinskim alternativnim novinama *taz*; njihovo uredništvo je 1992. u ljeto otvorilo jedan forum za diskusiju o ratu pod naslovom “Europa im Krieg” u kojoj je sudjelovao veliki broj intelektualaca iz raznih zemalja. Unatoč svemu, etnička i etnicistička perspektiva u recepciji rata ostaje prevladavajuća.

Na etničku percepciju događaja odnosno konkretno rata i njegovih uzroka nadoveže se stajalište o tobože velikoj neprepoznatljivosti strana u ratu, kombatenata, uzroka i posljedica, neprepoznatljivosti ciljeva i strategija. To je prisutno i u znanstvenika, sociologa, politologa koji se, recimo, bave tzv. “novim ratovima” ili aktualnim svjetsko-političkim pitanjima i upuštaju se u tipologiju ovdašnjih ratova na osnovi nepoznavanja njihovih uzroka, glavnih aktera, tijeka borbi i drugih bitnih čimbenika. U pravilu, oni uopće ne uzimaju u obzir spoznaje i rezultate historičara i istraživača jugoistočne Europe.²⁹ Tako se stigma “Balkana” na neki način proteže i na eksperte i znanstvenike koji se tim područjem bave odnosno na rezultate njihova istraživanja i rada. Kad se spomene Balkan tada su, kao i u noći, sve mačke sive, uključujući i istraživače Balkana. Spomenuta pitanja su, naravno, nešto čemu se sociolozi i politolozi okreću tek s određenom distancom preuzimajući ipak bez iznimke stajališta o etničkom i nerazmrsivom sukobu i tako ih produbljujući. Taj dojam bio je pospješeni i s “terena” kada je u Bosni i Hercegovini nakon srpske agresije na određenim područjima došlo do sukoba između hrvatskih i bošnjačkih vojnih snaga, jer se to moglo smatrati potvrdom pretežite percepcije u njemačkim medijima o građanskom ratu odnosno etničkom sukobu sad između triju strana. Hrvatska kao takva manje više iščezava iz njemačke javnosti.³⁰

²⁹ Up.: Erhard EPLER: *Vom Gewaltmonopol zum Gewaltmarkt? Die Privatisierung und Kommerzialisierung der Gewalt*, Frankfurt am Main 2002; Karl O. HONDRICH, *Lehrmeister Krieg*, Hamburg 1992; Mary KALDOR: *Neue und alte Kriege. Organisierte Gewalt im Zeitalter der Globalisierung*, Frankfurt am Main 2000; Herfried MÜNKLER: *Die neuen Kriege*, Reinbek 2002; Ulrich K. PREUSS: *Krieg, Verbrechen, Blasphemie. Zum Wandel der bewaffneten Gewalt*, Berlin 2002.

³⁰ Prisutnost Hrvatske danas (prije nekoliko godina) u njemačkim medijima je takva da bi se moralo pomisliti da ta država uopće ne postoji. Mjesecima nema nikakvih novosti iz Hrvatske, da bi se ipak našlo mjesta za bizarnu vijest o nekim šibicama s Hitlerovim slikom koje se prodaju u nekoj krčmi u nekoj hrvatskoj brdskoj zabiti! Kad je hrvatski predsjednik brzopletog jezika i nepreciznog izraza nedavno predbacio svom talijanskom kolegi da su njegove izjave o poslijeratnim zločinima nad Talijanima u Istri blizu rasističkom jeziku, *FAZ*-ov sadašnji korespondent, koji pokriva Češku i Hrvatsku (i valjda nešto što je nekad spadalo u «K. und K.» pokrajinu Galiciju) se raspistoljio i otvoreno se u jednom članku, a uz niz pogrešnih navoda, stavio na stranu Napolitana te oštro argumentirao protiv Mesića. Takav tip novinarstva vezan uz međunarodne odnosno vanjskopolitičke teme je u njemačkoj publicistici kompletni presedan. Diplomatski predstavnici Hrvatske u Njemačkoj nisu odgovorili na taj napad na svoga najvišeg šefa i upozorili na eklatantne pogreške, nego je to u otvorenom pismu učinio jedan čitatelj, usp. *FAZ*, 22. 3. 2007., 8.

Ne smije se tu naravno zaboraviti Tuđmanov “doprinos”; slika o njemu je u njemačkoj javnosti na početku produkt TANJUG-ovske propaganda, dakle negativna, i to nitko ne dovodi u pitanje. Slika koja se njeguje potječe od neke vrste izjednačavanja Tuđmana s Hrvatskom, a oporbeni političari i kritički sudeći intelektualci iz Hrvatske se – za razliku od onih iz Srbije – uopće ne spominju.³¹ Štetno je bilo što je Tuđmanovo shvaćanje nacije zaista bilo u biti etnicističko i historijski nekritično, tako se i ono uklapalo u raširenu predodžbu o etničkom sukobu. Kruna toga etnicističkog stajališta je bila njegova interpretacija Bosne i Hercegovine i posezanje za onim što je on nazivao “hrvatskim dijelom” te susjedne države. Sumnjivo stajalište prema Tuđmanu kao hrvatskom nacionalistu time je dobilo snažnu potporu i od tada je kritika Tuđmana i njegove politike prema Bosni i Hercegovini neizostavan dio svakog diskursa o Hrvatskoj i ratu.

Na njemačkoj intelektualnoj sceni od 60-ih godina razvijan je i njegovan tip kritičkog diskursa koji se *explicite* ili na podrazumijevajući način ugledao na Zolin *J'accuse*. Međutim, iz plejade najpoznatijih angažiranih intelektualaca nitko nije intervenirao na do tada za njih uobičajeni način: nikakve osude agresije nije bilo, nikakvih poziva na solidarnost s žrtvama nikakvog razračunavanja s fašistoidnim velikosrpskim ideolozima i zagovornicima rata. Od onih rijetkih intelektualca, pisaca iz najprominentnijih redova mogla su se čuti relativizirajuća izmotavanja, a izrazitije debate su ionako počele tek nakon proširenja rata na BiH. Tako je Hans Magnus Enzensberger u svom prilogu pod naslovom „Bosnien, Uganda. Eine afrikanische Ansichtskarte“ Bosnu gotovo smjestio u Afriku.³² Mnogi njemački intelektualci su dijelili slično stajalište

³¹ Toliko sustavno izbjegavanje svakog spominjanja oporbenih političara, stranka i uopće tendencija u društvu ne može se zamisliti kao puka slučajnost. Jedan konkretan primjer govori za sebe: negdje 1993. ili 1994. sam u dogovoru s urednikom Berlinskog *taz-a* intervjuirala Vladu Gotovca; tom prilikom Gotovac je vrlo jasno iznio svoje kritičke stavove o Tuđmanu i karakteru HDZ-a kao pokreta koji tek treba izrasti u pravu političku stranku, naznačio je druga kretanja u društvu i buduće mogućnosti njegove stranke. Taj razgovor novine nisu objavile; naravno, urednici mogu uvijek navesti hrpu razloga zašto nešto ne žele („ne mogu“) objaviti. Uopće, moć medija je beskonačna, mogućnost utjecaja odnosno prosvjeda nikakva. Međutim, problem s tim objašnjenjima medijskih šefova je u tome što ih se isto tako može primijeniti na ono što jest objavljeno, dakle uz njihovo odobrenje i suglasnost. Za razliku od takvih uglavnom stereotipnih objašnjenja – s tim što se u ovom slučaju niti ne sjećam da je dano neko objašnjenje – siguran je gotovo kompletni izostanak predstavnika hrvatske oporbene scene u medijima, s tim što iznimke – naime, poneki intelektualac te spisateljice koje se doživljavaju kao projugoslavenske ili vice versa antihrvatske te feminističke antiratne grupe iste ideološke provenijencije – potvrđuju pravilo. Dodajem još opažanje o nezainteresiranosti medija za srpske intelektualce i političare u Hrvatskoj – tako je bilo za vrijeme rata, pa se tako gradila slika kao da su svi hrvatski Srbi bili među pobunjenicima, a tako je i danas.

³² *Europa im Krieg. Die Debatte über den Krieg im ehemaligen Jugoslawien*, Frankfurt 1992., 85.-90. Inače, prvo izdanje tog zbornika koji je priredio kao takav nespomenuti Willi Winkler bilo je odmah rasprodano, ali nakladnik Suhrkamp nije htio tiskati drugo izdanje. Zašto se u Hrvatskoj nije našao nitko zainteresiran za prijevod te polemike, potpuno mi je nerazumljivo.

što se tiče ratova „pred kućom“ koji bi se mogli ovako parafrazirati: zato što je nešto geografski blizu ne znači da me mora zanimati.³³

Iz ove vremenske distance i nakon raznih novih iskustava postaje sasvim jasno zašto su ipak mnoga tadašnja FAZ-ova izvještavanja o političkoj situaciji u raspadajućoj Jugoslaviji i ratu smatrali nenadmašnjima. Naime, tadašnji dopisnik FAZ-a Viktor Meier je u svojim izvještajima i priložima uvijek bio svjestan političkog konteksta konflikta i znao je precizno definirati aktere i njihove političke uloge, a posebno brzo je uvijek uspijevaio prozreti Miloševićeve poteze i taktiku i na jednoznačan način ih predočiti čitalačkoj publici. Njegovi izvještaji nisu pokazivali pristranost, ali su imali razumijevanja za one za koje Zapad obično nije imao razumijevanja; tako je Meier – bez ikakva podsmijeha – znao prikazati nezavidnu situaciju Hrvatske u nejednakom ratu na početku. Naj snažnija njegova kritika je bila upućena zapadnim političarima zbog toga što su dopustili nasilno djelovanje Beograda. Simpatije za bilo koji nacionalizam Švicarac Meier nije pokazivao, ali je znao obrazloženo objasniti otpor Miloševićevu i armijskom nasilju na Kosovu i poslije u Hrvatskoj. Zato je njegova politička analiza raspada i danas nakon, više od deset godina, jedna od najvažnijih publikacija o tim događajima.³⁴

U njemačkoj javnosti je rat u Hrvatskoj 1991. imao golem odjek.³⁵ Sukladno velikoj pluralnosti javnosti i diverzificiranosti društva reakcije na te događaje bile su iznimno raznolike. Tendencije koje sam skicirala prema tomu treba uzeti *cum grano salis*. Od niza čimbenika koje bi neko sustavno bavljenje

³³ S tim u vezi, imam jedno osobno iskustvo. Naime, u proljeće 1995. godine urednik zagrebačke izdavačke kuće *Durieux* predložio mi je da napravim zbirku odabranih priloga iz njemačkih diskusija i polemika oko ratova u bivšoj Jugoslaviji. Meni se to činilo dobrom idejom te sam iz raznih knjiga, zbornika na tu temu, iz novina skupila popriličan broj priloga vodeći se načelom reprezentacije širokoga, pluralnoga političkog spektra stajališta: tako je bio zastupljen György Konrád sa svojim prosrpskim ogledom i István Eörsi koji mu je oštro odgovorio, podvrgavši njegove međunarodno-pravne floskule temeljitoj kritici. Zastupljeni su bili i poetsko-polemički prilozi Herthe Müller kojoj je uspjelo iskazati iskrenu sućut, solidarnost sa žrtvama gospodara rata, koje je isto tako jasno dijagnosticirala u likovima Miloševića i Karadžića, koje naziva “dva lica koja nas svaki dan uče zebnji”; kao Njemica iz Rumunjske ona je dobro poznavala susjednu državu te je upozorila i na Titovu diktaturu koja je prethodila ratu. U taj izbor sam uključila i moj prilog pod naslovom “Bankrot kritičkih intelektualaca” te polemički odgovor jednog tada poznatog publicista Lothara Baiera, a i moju kratku repliku na njega. Posebno zanimljivi su bili neki uvodnici napisani prilikom dramatičnih zaoštavanja ratnih događaja. Poznati zagrebački nakladnik se nakon što sam izvršila svoj dio zadatka više nije javljao. Kad sam ga upitala što je s našim projektom, rekao mi je da nema sredstava za njegovu realizaciju te da knjige u Tuđmanovoj državi nemaju prođu. Pogled na hrpe upravo tiskanih sveščića poezije (meni uglavnom nepoznatih autora i autorica) u njegovu uredu je taj argument o financijskim sredstvima i prođu na tržištu učinio trenutačno besmislenim. Pravi razlog tom potezu naslućujem u nekim ideološkim sklonostima kojima raznolikost i pluralnost, o kojima su svjedočili tih predviđenih 30-tak prinosa, u onom trenutku postaje neprihvatljiva kad sadrži jednoznačne sudove o političkoj naravi rata.

³⁴ VIKTOR MEIER, *Wie Jugoslawien verspielt wurde*, München 1995; zato je on i s razumijevanjem prikazao i nasljednice propale države: VIKTOR MEIER, *Jugoslawiens Erben. Die neuen Staaten und die Politik des Westens*, München 2001. Usp. moj prikaz: „Analiza raspada“, *Erasmus XVI*, 1996, 95-98.

³⁵ Doduše, to bi se trebalo ograničiti na zapadni dio Njemačke.

tom temom trebalo uzeti u obzir želim na kraju spomenuti još jednu okolnost, a to je relativno veliki broj kontakata između ljudi i institucija Njemačke i bivše Jugoslavije.³⁶ Uz pomoć takvih (izravnih) kontakata se raznolikost gledanja na situaciju još multiplicira. Ako je dopušteno izvjesno poopćavanje, onda bi se mogla naznačiti sljedeća psihološka dvojba koja je za mnoge nastala iskrsavanjem tragične situacije rata: zbog komunikativne i ljudske bliskosti ona mnoge u Njemačkoj dira, ali zbog istih se razloga rađa u njih nesklonost da se miješaju u sukob i zauzimaju neko decidirano stajalište u njemu. Stoga se zaključno može reći da je u Njemačkoj rat u Hrvatskoj bio percipiran na mnogovrsne načine od kojih mnogi nisu niti nastali pod dominantnim utjecajem medija i/ili politike niti su sami na njih imali nekoga većeg utjecaja. Kad bi se netko pozabavio na način koji zovemo *oral history* skupljanjem tih – privatnih – gledišta i doživljaja Nijemaca u vezi s ratovima nakon raspada Jugoslavije, to bi vjerojatno donijelo dosta novih – možda čak iznenađujućih – spoznaja.

³⁶ Iz iskustva znam za suradnju između znanstvenih institucija; logično da je više suradnje bilo s beogradskim fakultetima i institutima. Različiti – u nekim disciplinama čak vrlo intenzivni – oblici suradnje (od znanstvenih kongresa do studijskih boravaka na fakultetima i institutima) doveli su do puno kontakata i poznanstava između znanstvenika iz svih krajeva bivše države i njemačkih znanstvenika, koje rat dovodi u neugodnu situaciju jer ih stavlja pred očekivanja da zauzmu stajalište između strana u sukobu, a te „strane u sukobu“ za njih reprezentiraju kolege iz Zagreba i Beograda. Na tu dvojbu mnogi su reagirali suzdržanošću, a mnogi utjecajni znanstvenici pomagali su kolegama, recimo, internim putovima u sklopu međunarodne zajednice znanstvenika. Uočljivije je bilo ponašanje odnosno šutnja njemačkih filozofa, jer je komunikacija i razmjena između njemačkih i „jugoslavenskih“ filozofa i sociologa predstavljala, vjerojatno, najintenzivniji oblik međunarodne znanstvene suradnje. U povodu bombardiranja Dubrovnika jedino je bochumski filozof, fenomenolog Bernhard Waldenfels javno reagirao prosvjedujući (otvorenim pismom u FAZ-u) ujedno i protiv šutnje svojih kolega koji su tako često posjećivali Dubrovnik i držali seminare u poznatom IUC-u.

SUMMARY

THE GERMAN DIALOGUE ABOUT THE WAR, 1991-1992: A BRIEF SKETCH

The author provides an overview of the views of the German public concerning the war in Croatia from 1991-1992 from a subjective point of view. Since she participated herself in this discussion in various ways, she opted to review some segments of public opinion which she considers typical or important – such as a short review of scholarly research on south eastern history in the German language.

Key words: Croatia, Yugoslavia, Germany, German media, German historiography, War in Croatia – 1991